

IWONA SOBIERAJ

UNIwersytet Opolski

E-MAIL: ISOBIERAJ@UNI.OPOLE.PL

KOMUNIKACYJNY I SYMBOLICZNY WYMIAR EDUKACJI JĘZYKOWEJ NA ŚLĄSKU OPOLSKIM – PRZYPADEK JĘZYKA NIEMIECKIEGO

Wstęp

W socjologicznym podejściu do języka podkreśla się jego związek ze społeczeństwem i kulturą. Język powstaje w procesie interakcji międzyludzkich i stanowi podstawowy nośnik komunikowania społecznego, jest przekazywany z pokolenia na pokolenie, dzięki czemu umożliwia przekaz dorobku kulturowego. Społeczeństwo tworzy język, ale i język tworzy społeczeństwo [Ziółkowski 1998: 371].

Język jest jednym z tych zjawisk społecznych, które charakteryzuje dialektyczne jednoczenie przeciwieństw: łączy ludzi, ale i dzieli ich zarazem (jak u G. Simmela np. moda lub obcość). Z jednej strony jest narzędziem komunikacji międzyludzkiej (łac. *communicare* oznacza ‘dzielić, brać udział’, a *communis* – ‘wspólny’) i pozwala porozumiewać się, czyli dzielić z innymi wiedzą, umiejętnościami i uczuciami. Umożliwia zrozumienie innych i wpływanie na nich, ich działania i postawy. Z drugiej strony, jednocząc członków jednej społeczności, poprzez ich swobodną komunikację, zarazem ogranicza kontakt z innymi, posługującymi się odmiennymi językami. W tym kontekście język stanowi jeden z najsilniejszych wyróżników tożsamości grupowej (np. narodowej, etnicznej, regionalnej), jest dla społeczności posługujących się nim wartością autoteliczną, ważnym składnikiem dziedzictwa kulturowego.

Te dwie funkcje języka: komunikacyjna i symboliczna, przenikają się i uaktywniają w różny sposób, w zależności od tego, w jakiej sytuacji znajduje się społeczność posługująca się językiem. Zachowanie własnego języka staje się przedmiotem szczególnej troski grup mniejszościowych, także wówczas, gdy jego komunikacyjną funkcję przejął język większości.

Stanowi on wówczas wartość symboliczną, wzmacnia więź społeczną grupy, poczucie ciągłości tożsamości i związek z jej dziedzictwem historycznym. W sprzyjających warunkach społeczno-politycznych i polityce etnicznej państwa, mniejszość może podejmować działania zmierzające do rewitalizacji własnego języka ojczystego. Wzorem takich działań jest edukacja w języku mniejszości, wprowadzenie języka pomocniczego, dwujęzyczne tablice z nazwami miejscowości i ulic, media mniejszościowe i inne. Proces rewitalizacji języka mniejszości, nie jest jednak realizowany w społecznej próżni, może wpływać nie tylko na mniejszość, ale i na większość. Przykładem, jak pokazują dane statystyczne, może być dziś Śląsk Opolski.

Język mniejszości w uregulowaniach prawnych w Polsce

Edukacja w języku mniejszości narodowych była po II wojnie światowej pod ścisłą kontrolą władz polskich. W odniesieniu do języka niemieckiego, pięć lat bezpośrednio po zakończeniu wojny, prowadzona była restrykcyjna polityka przeciwna tworzeniu oświaty dla około 200 tys. ludności niemieckiej pozostałej w Polsce. Pewien przełom nastąpił po roku 1950, po zawarciu Układu Zgorzeleckiego, kiedy rozpoczęto tworzenie szkół z językiem niemieckim dla dzieci i młodzieży. Działania te dotyczyły tylko osób, które nie posiadały obywatelstwa polskiego, a szkolnictwo dla mniejszości ograniczono do województw wrocławskiego, szczecińskiego i koszalińskiego. Początkowy wzrost liczby szkół i uczniów (do 7760 w 1952/1953), pod koniec lat pięćdziesiątych spadł gwałtownie (do 580 uczniów w 1958) wraz z wyjazdami w ramach akcji „łączenia rodzin”. Od lat sześćdziesiątych nastąpił dalszy proces samolikwidacji szkolnictwa dla ludności niemieckiej, aż do jego niemal zupełnego zaniku. Pozostały w pewnym stopniu kontynuowane kursy językowe organizowane między innymi przez Niemieckie Koła Przyjaźni, jednak, faktycznie, aż do 1989 roku, szkolnictwo niemieckie na ziemiach polskich nie funkcjonowało [Browarek 2015: 18-23].

Począwszy od okresu transformacji ustrojowej, Polska stale poszerza katalog praw przynależnych mniejszościom narodowym i etnicznym, ratyfikując konwencje międzynarodowe oraz wprowadzając własne uregulowania. Kwestia języka mniejszości znalazła swój zapis w ustawie zasadniczej. Wolność zachowania i rozwoju własnego języka i kultury zapewnia obywatelom polskim należącym do mniejszości narodowych i etnicznych artykuł 35 Konstytucji RP. Daje on także mniejszościom prawo do tworzenia własnych instytucji edukacyjnych, kulturalnych i religijnych oraz uczestnictwa

w rozstrzygnięciu spraw dotyczących ich tożsamości kulturowej [Konstytucja 1997].

Od 1 czerwca 2009 roku w Polsce weszła w życie Europejska Karta Języków Regionalnych lub Mniejszościowych [2009]. Ratyfikacja Karty była kolejnym krokiem zmierzającym do zapewnienia mniejszościom narodowym i etnicznym w Polsce regulacji prawnych dla zachowania ich tożsamości, po wejściu w życie w Polsce 1 kwietnia 2001 roku Konwencji ramowej o ochronie mniejszości narodowych [2002]. Oba porozumienia zmierzają do zapewnienia wolności, rozwoju i promocji języków mniejszości jako istotnej wartości kulturowej. Od czasu ich ratyfikowania powstały trzy Raporty dla Sekretarza Generalnego Rady Europy z realizacji przez Rzeczpospolitą Polską postanowień Konwencji oraz dwa Raporty dotyczące realizacji Karty. Dokumenty te, wraz z przygotowanymi przez Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji odpowiedziami prezentującymi stanowisko rządu polskiego, są bogatym źródłem informacji i odniesieniem do dyskusji o tym, jaki jest stan prawny i realia funkcjonowania języków mniejszości w Polsce.

Kolejny, kluczowy z punktu widzenia języków mniejszości, dokument w polskim systemie prawnym, stanowi ustawa z dnia 5 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym [2005]. Zapewnia ona uznanym w niej dziewięciu mniejszościom narodowym (białoruska, czeska, litewska, niemiecka, ormiańska, rosyjska, słowacka, ukraińska i żydowska) i czterem etnicznym (karaimska, łemkowska, romska i tatarska) oraz osobom posługującym się językiem regionalnym kaszubskim, między innymi prawo do:

- 1) swobodnego posługiwania się językiem mniejszości w życiu prywatnym i publicznie,
- 2) rozpowszechniania i wymiany informacji w języku mniejszości,
- 3) zamieszczania w języku mniejszości informacji o charakterze prywatnym,
- 4) nauki języka mniejszości lub w języku mniejszości [art. 8 ustawy].

Ustawa ta określa także prawo do wprowadzenia języka pomocniczego w gminach, w których liczba mieszkańców należących do mniejszości jest nie mniejsza niż 20% ogólnej liczby mieszkańców gminy. Język pomocniczy może być używany w kontaktach z organami gminy. Ponadto, ustawa dopuszcza stosowanie dodatkowych tradycyjnych nazw w języku mniejszości w odniesieniu do miejscowości, obiektów fizjograficznych i ulic.

Realizacja prawa osób należących do mniejszości, do nauki języka mniejszości lub w języku mniejszości, a także prawa tych osób do nauki historii i kultury mniejszości, odbywa się na zasadach i w trybie określonych

w ustawie z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty [2004]. W artykule 13.1. zapisano, że „szkoła i placówka publiczna umożliwią uczniom podtrzymywanie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej, językowej i religijnej, a w szczególności naukę języka oraz własnej historii i kultury”.

Na wniosek rodziców nauka, o której mowa w ust. 1, może być prowadzona:

- 1) w osobnych grupach, oddziałach lub szkołach,
- 2) w grupach, oddziałach lub szkołach – z dodatkową nauką języka oraz własnej historii i kultury,
- 3) w międzyszkolnych zespołach nauczania.

Głównym aktem prawnym regulującym organizację nauczania języka mniejszości narodowej w przedszkolach i szkołach jest rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 listopada 2007 r. w sprawie warunków i sposobu wykonywania przez przedszkola, szkoły i placówki publiczne zadań umożliwiających podtrzymywanie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej i językowej uczniów należących do mniejszości narodowych i etnicznych oraz społeczności posługującej się językiem regionalnym – Dz. U. 2007 nr 214, poz. 1579. Wprowadzenie nauczania języka mniejszości odbywa się na podstawie pisemnego wniosku rodziców. Forma tego wniosku nie została szczegółowo określona, ale powinien on zawierać dane rodziców i dziecka oraz deklarację, którą z trzech form nauczania wybiera się. Mogą to być:

- zajęcia prowadzone w języku mniejszości,
- zajęcia prowadzone dwujęzycznie,
- zajęcia dodatkowe języka mniejszości w wymiarze 4 godziny tygodniowo.

Wniosek składany przez rodziców nie musi zawierać deklaracji o przynależności do mniejszości narodowej, stanowi on dokument niejawnny, a szkoła udostępnić go może tylko upoważnionym pracownikom kuratorium oświaty, organu prowadzącego i instytucjom kontrolnym. Język mniejszości nauczany jako dodatkowy powinien być wpisywany na świadectwie nie jako „język mniejszości narodowej”, a jako konkretny język na przykład „język niemiecki”, a jego ocena musi być wliczana do średniej ocen. Język mniejszości nie może jednak być dla ucznia przedmiotem egzaminu gimnazjalnego z języka obcego, ponieważ jest dla danego ucznia językiem ojczystym. Zarówno podręczniki, jak i książki pomocnicze do kształcenia w zakresie podtrzymywania tożsamości narodowej, etnicznej i językowej mogą uzyskać dofinansowywane z budżetu państwa [Raport 2012].

Język mniejszości w systemie edukacji w Polsce i na Śląsku Opolskim

Nauka języka mniejszości narodowej lub etnicznej lub języka regionalnego w Polsce objęła w 2014 roku 10 języków (białoruski, hebrajski, kaszubski, litewski, łemkowski, niemiecki, ormiański, słowacki, ukraiński, romski) i w sumie 72 631 uczniów na wszystkich poziomach edukacji. Największa liczba uczniów uczyła się języka niemieckiego: 45 543 osoby, na drugim miejscu języka kaszubskiego: 19 527 i języka białoruskiego 3 010 osób [Raport 2014]. Województwo opolskie wyróżnia się spośród innych regionów kraju tym, że języka mniejszości uczy się tutaj największa liczba osób: 29 342. Niemal co druga osoba ucząca się języka mniejszości w Polsce, uczy się języka niemieckiego na Opolszczyźnie. Kolejne co do liczebności osób uczących się języka niemieckiego jako języka mniejszości, stanowi województwo śląskie, a trzecie województwo warmińsko-mazurskie.

Tabela 1. Porównanie województw z najwyższą liczbą uczących się języka niemieckiego jako języka mniejszości. Dane na 30 wrzesień 2014

Typ jednostki	Województwo					
	opolskie		śląskie		warmińsko-mazurskie	
	liczba uczniów	liczba szkół	liczba uczniów	liczba szkół	liczba uczniów	liczba szkół
Przedszkole	6443	149 ^{a)}	782	23 ^{a)}	213	6 ^{a)}
Szkoła podstawowa	19398	210	11234	140	984	18
Gimnazjum	3412	61	1778	38	125	4
Szkoła zawodowa	27	2	0	0	0	0
Liceum	6	1	38	1	0	0
Technikum	56	2	0	0	0	0
Razem uczniów	29 342		13 832		1 322	

^{a)} – Liczba przedszkoli

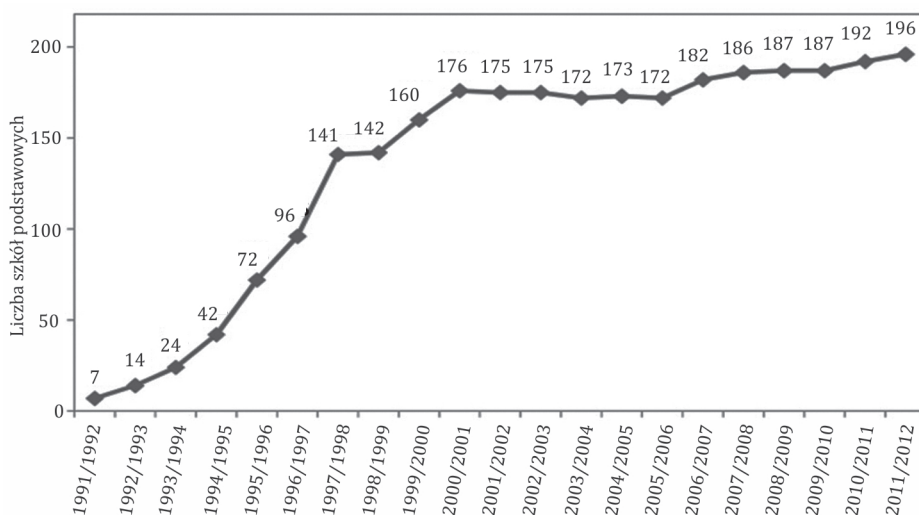
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Systemu Informacji Oświatowej z Centrum Informatycznego Edukacji <http://www.cie.men.gov.pl/index.php/dane-statystyczne140.html>, [10.09.2015].

Język niemiecki jest w Polsce drugim, po języku angielskim, najczęściej nauczany językiem obcym obowiązkowym w szkołach. W 2014 roku uczyło się go 1 692 201 uczniów na wszystkich poziomach edukacji, co stanowiło 24% uczących się wszystkich języków obcych (języka angielskiego uczyło się 7 712 794 uczniów – 68%). Jest również drugim po języku angielskim, najczęściej nauczany dodatkowym językiem obcym. W 2014 roku języka angielskiego uczyło się w szkołach dodatkowo w Polsce 763 030

osób, a języka niemieckiego 292 541. Podobnie w województwie opolskim język niemiecki znajduje się na drugim miejscu jako język obcy nauczany w szkołach. Obowiązkowo w 2014 roku uczyło się go 50 733 uczniów (języka angielskiego uczyło się 110 094), a dodatkowo 7 372 uczniów (angielski wybrało 17 676 uczniów), [Języki obce według województw IX 2014, SIO]. Język niemiecki jako język obcy w szkołach częściej niż w innych regionach kraju, nauczany jest w województwach zachodnich: zachodniopomorskim (39%), lubuskim (39%), śląskim (32%), dolnośląskim (32%) i opolskim (30%). Można zauważyć, że pod tym względem województwo opolskie nie wyróżnia się od tych części kraju. Dopiero uwzględnienie statystyk dotyczących edukacji mniejszościowej ukazuje pełniej specyfikę Opolszczyzny.

Rozwój nauczania języka niemieckiego jako języka mniejszości na Opolszczyźnie najwcześniej rozpoczął się na poziomie szkół podstawowych. Od 1992 do 2012 roku w województwie opolskim w niemal dwustu szkołach podstawowych wprowadzono tę formę nauczania języka niemieckiego (wykres 1). W szkołach gimnazjalnych edukacja ta rozpoczęła się znacznie później, od 2001 roku i objęła 57 szkół do 2012 roku, a w przedszkolach od 2002 roku tę formę edukacji uruchomiono w 57 placówkach.

Wykres 1. Nauczanie języka mniejszości narodowej niemieckiej w szkołach podstawowych

Źródło: [Raport 2012: 7].

Od 2010 do 2014 roku liczebność osób uczących się języka niemieckiego jako ojczystego wzrosła o około 9 tys. osób (o 24%). Wśród uczących się języka niemieckiego, dominują uczniowie szkół podstawowych, natomiast na kolejnych szczeblach edukacji ich liczebność znacząco spada.

Tabela 2. Liczba uczniów uczęszczających na zajęcia z języka mniejszości narodowej lub etnicznej w Polsce. Język niemiecki. Dane na 30 września 2010, 2012, 2014

Typy jednostek	Rok		
	2010	2012	2014
Przedszkole	6 242	7 061	7 470
Szkoła podstawowa	23 474	26 050	32 397
Gimnazjum	6 756	5 635	5 475
Zasadnicza szkoła zawodowa	29	26	27
Liceum ogólnokształcące	39	7	63
Technikum	15	4	111
Policealna szkoła artystyczna	0	0	0
Razem dany język	36 555	38 783	45 543

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych [System 2015].

Tej dynamice edukacji w języku mniejszości niemieckiej nie towarzyszy jednak wzrost liczebności mniejszości. Dane statystyczne ze spisów ludności ukazują, że przeciwnie, ilość osób deklarujących przynależność do mniejszości niemieckiej w Polsce spada. Podobnie rzecz ma się w odniesieniu do liczebności osób, deklarujących używanie języka niemieckiego w domu. Aby zrozumieć skalę tych rozbieżności warto prześledzić wyniki spisów ludności z 2002 i 2011 roku.

Język niemiecki w statystykach spisowych

Według danych Narodowego Spisu Ludności i Mieszkań z 2002 w Polsce zamieszkiwało 152 897 obywateli polskich, którzy zadeklarowali identyfikację narodową niemiecką. W województwie opolskim ludność ta stanowiła około 10% mieszkańców i liczyła 106 855 osób. W skali całego kraju językiem niemieckim posługiwało się w domu 204 537 osób. Mniej więcej połowa z tych osób zadeklarowała narodowość niepolską (102 007), w tym – 91 934 zadeklarowało identyfikację narodową niemiecką, 8 904 osób – śląską, a około połowa (100 767) polską. Zdecydowana większość osób (195 669) używała języka niemieckiego w domu wraz z językiem polskim,

a jedynie 8904 osób zadeklarowało używanie w domu wyłącznie języka niemieckiego. W spisie tym 7213 osób narodowości niemieckiej zadeklarowało używanie w domu języka śląskiego.

W Narodowym Spisie Powszechnym Ludności i Mieszkań w Polsce z 2011 roku narodowość niemiecką zadeklarowało ogółem 147 814 osób, w tym w województwie opolskim 78 595 osób. W spisie tym możliwe było podanie identyfikacji podwójnej, z czego skorzystało większość osób deklarujących narodowość niemiecką, podając ją łącznie z narodowością polską lub identyfikacją śląską. Identyfikację niemiecką jako pierwszą zadeklarowało 74 464 osób (w tym jako jedyną 44 594), jako drugą 73 350 osób. Wyniki spisu w podziale na biologiczne grupy wiekowe ukazują że: 12 303 (8%) osób znalazło się w grupie do 17 lat; 97 244 (65%) osób należy do grupy 17–59/64 lata; a 38 267 osób (25%) przypadło do grupy 60/65 lat i więcej. Analizując wyniki spisu pod kątem grup wieku, można zauważyć, że najmłodsze pokolenie (8%) stanowi ponaddwukrotnie niższy odsetek niż średnia w społeczeństwie polskim (19%). Taka struktura uprawdopodobnia „starzenie się” i dalsze „kurczenie” liczebności tej mniejszości w Polsce.

W Spisie z 2011 roku zmniejszyła się także znacząco (do 96 461) liczba osób posługujących się w domu językiem niemieckim. W tej liczbie znalazło się 33 319 osób deklarujących identyfikację narodową polską, 21 370 osób deklarujących podwójną polską i niepolską identyfikację oraz 41 763 osoby deklarujące wyłącznie niepolską identyfikację. Spośród osób o identyfikacji niemieckiej 50 347 osób zadeklarowało używanie języka niemieckiego w kontaktach domowych, 48 690 język śląski, a 11 404 polski.

Novum w Spisie z 2011 roku było wprowadzenie obok „języka używanego w domu” także pojęcia „języka ojczystego”. Pozwoliło ono na wyrażenie symbolicznego znaczenia języków mniejszości, nawet wówczas, gdy nie są one używane w komunikacji. W spisie tym 58 170 osób zadeklarowało język niemiecki jako ojczysty, w tym 2 650 osób (4%) w grupie wieku do 17 lat; 20 981 osób (36%) w grupie 18–59/64 lata i 34 540 osób (59%) w grupie powyżej 60/65 lat. W województwie opolskim 42 211 osób zadeklarowało używanie języka niemieckiego w domu, a 34 212 osób uważało ten język za ojczysty.

Tabela 3. Język niemiecki w spisach ludności 2002 i 2011

Wyszczególnienie	Spis z roku	
	2002	2011
Liczebność osób narodowości niemieckiej:	152 897	147 814
Liczebność osób posługujących się językiem niemieckim w domu:	204 537	96 461
W tym osoby narodowości niemieckiej:	91 934	50 347
Niemiecki jako język ojczysty	Brak danych	58 170

Źródło: [Narodowy 2002; Narodowy 2011]

Analizując dane z Systemu Informacji Oświaty i Narodowych Spisów Ludności, nietrudno zauważyć rozbieżne tendencje statystyczne w odniesieniu do języka niemieckiego. Jeżeli przyjmiemy, że w województwie opolskim z nauki języka niemieckiego dla mniejszości korzystają wszyscy przedstawiciele tej grupy do 17 roku życia (czyli 8% z 78 595) to otrzymamy – 6 287 osób. Edukację taką faktycznie pobierało w 2014 roku – 29 342 osoby. Możemy mieć oczywiście do czynienia z sytuacją, w której część osób nie ujawniła w czasie spisu swojej identyfikacji narodowej, jednak jest mało prawdopodobne, aby ta grupa była tak znacząca liczebnie.

Symboliczna czy/i komunikacyjna funkcja języka niemieckiego na Opolszczyźnie?

Na podstawie przedstawionych wyżej statystyk można postawić dwie tezy:

- Wzrasta popularność edukacji mniejszościowej – niemieckiej wśród większości polskiej na Opolszczyźnie.
- Edukacja mniejszościowa, w formie w jakiej jest dotychczas prowadzona, nie zapewnia rewitalizacji języka niemieckiego jako ojczystego wśród mniejszości.

Potwierdzają to w pewnym stopniu również informacje, jakich dostarcza Raport Kuratorium Oświaty z Opola: „Nauka języka niemieckiego jako języka mniejszości narodowej odbywa się w większości przypadków według metodyki i dydaktyki języka obcego – uczniowie nie znają języka niemieckiego na etapie edukacji przedszkolnej i nauczania początkowego. Młodzież nie traktuje języka niemieckiego jako języka serca – zadowolona się biegłością mówienia i komunikacji. Wybór języka nie jest identyfikacją z poczuciem tożsamości.” [Nauczanie 2012: 33]

Potwierdzeniem tych tez mogą być także słowa Włodzimierza Kierata, wójta gminy Radłów: „Konsekwentnie i skutecznie korzystamy z subwencji oświatowej i nauczamy języka niemieckiego jako języka mniejszości. Nie tylko w dwóch szkołach podstawowych i gimnazjum. W tym roku cztery godziny niemieckiego są też nauczane w przedszkolach. (...) Na lekcjach nie chodzi tylko o nauczanie niemieckiego słownictwa i gramatyki, ale przede wszystkim o przekazywanie młodemu pokoleniu kultury i tożsamości, czyli tego co dla każdej mniejszości najważniejsze. Zresztą świadomość tego, jaką wartością jest w dzisiejszym świecie znajomość języka niemieckiego, coraz częściej mają także rodzice z polskiej większości i oni także posyłają swoje dzieci na lekcje języka mniejszości. Najwyraźniej chcą, by poszły w świat wyposażone w język polski, angielski i pogłębiony niemiecki oraz znajomość niemieckiej kultury i szacunek do niej” [Ogiolda 2015: 132-133].

Jakie są skutki tej edukacji dla większości, dzisiaj jeszcze trudno powiedzieć – chociażby ze względu na to, że nie ma badań na ten temat. Można jednak przypuszczać, że polityka „oswajania” z kulturą niemiecką przynosi przede wszystkim pozytywne rezultaty. Większa znajomość języka niemieckiego, to nie tylko szansa na polskim i niemieckim rynku pracy dla młodych ludzi. To także szansa na zrozumienie historii Śląska Opolskiego z perspektywy innej niż własnego narodu i dostrzeżenie zawłości społecznych i kulturowych tego historycznego pogranicza polsko-niemieckiego. To również szansa na pełniejszą akceptację praw mniejszości, w tym praw do tablic dwujęzycznych i języka pomocniczego. Warto jednak postawić także pytania o możliwe negatywne konsekwencje udziału polskiej większości w edukacji mniejszościowej – czy nie prowadzi ona do indyferentyzmu, osłabienia poczucia tożsamości narodowej, zniekształcenia przekazu historycznego, czy nie wzmacnia stereotypów narodowych?

Z drugiej strony przedstawiciele mniejszości niemieckiej zauważają, że dominująca obecnie forma nauczania języka mniejszości jako języka dodatkowego (trzy lekcje języka i jedna lekcja historii i kultury Niemiec) nie jest najlepszą formą zapewniającą zachowanie tożsamości narodowej młodzieży. „Najbardziej popularną i najłatwiejszą we wprowadzeniu do szkoły jest dodatkowa nauka języka mniejszości narodowej jako dodatkowego przedmiotu. Wydaje się jednak, że równocześnie jest to najmniej efektywna forma podtrzymywania tożsamości narodowej. Na tej właśnie formie skupiała się polityka oświatowa mniejszości niemieckiej. Niewątpliwie w porównaniu z okresem sprzed 1989 roku był to najszybszy sposób powrotu języka niemieckiego do szkół i objęcia jego nauczaniem największej ilości uczniów z kręgu mniejszości niemieckiej, jednak wiele obecnych

obserwacji i doświadczeń wskazuje, że często w tym typie nauczania znika sprzężenie zwrotne pomiędzy językiem a tożsamością, której on służy” [20 lat TSKN na Śląsku Opolskim, 2009: 101-102].

Postulaty tworzenia szkół dwujęzycznych nie są jednak łatwe do zrealizowania, nie tylko ze względu na brak przygotowanej metodycznie kadry, ale i ograniczoną liczbę chętnych do nauki w szkołach dwujęzycznych. Ten stan potwierdza także II Raport dla Sekretarza Generalnego Rady Europy z realizacji przez Rzeczpospolitą Polską postanowień Europejskiej Karty Języków Regionalnych lub Mniejszościowych [2013]. Stwierdza się w nim, że władze polskie powinny zapewnić mniejszościom dostęp do oświaty i edukacji na wszystkich poziomach kształcenia, co nie jest obecnie realizowane. Natomiast w odpowiedzi rządu polskiego podkreśla się, że przepisy prawa polskiego zapewniają możliwość organizowania nauczania dwujęzycznego i nauczania w języku mniejszości, jednak szkoły takie często nie są otwierane (lub są otwierane, a po pewnym czasie zamykane) z powodu braku zainteresowania i właściwej liczby chętnych dla tej formy edukacji [Raport, 2013]. Taka sytuacja zmienia się powoli, w województwie opolskim, co jakiś czas powstaje nowa szkoła dwujęzyczna (lub z oddziałami dwujęzycznymi) i jest ich obecnie kilka w regionie (w Oleśnie, Bierawie, Raszowej, Koźlu-Rogach, Gosławicach, Solarni). W 2014 roku otwarta została szkoła dwujęzyczna w Opolu, jako trzecia założona w regionie przez Stowarzyszenie Pro Liberis Silesiae związane z mniejszością niemiecką.

Symboliczne znaczenie języka niemieckiego dla przedstawicieli mniejszości wyraża także wprowadzanie dwujęzycznych tablic z nazwami miejscowości. Joanna Mróz, była radna powiatu strzeleckiego i przewodnicząca DFK w Kadłubie, podkreśla duże znaczenie, jakie miało dla niej to wydarzenie: „Kiedy tablice stanęły w miejscowości Spórok/Carmerau w gminie Kolonowskie, gdzie urodziła się moja mama, a ja spędziłam znaczną część dzieciństwa, to było dla mnie coś swojskiego. Poczułam, że jestem nareszcie naprawdę w domu, że jako Niemka przestałam być obywatelem drugiej kategorii” [Ogiolda 2015: 182].

Co ciekawe, jako pierwsza na Opolszczyźnie tablice dwujęzyczne wprowadziła gmina Radłów, o co zabiegał jej wójt, choć sam identyfikuje się z polską większością „...byliśmy pierwsi jako gmina i ja jako wójt należący do polskiej większości o te tablice się bardzo starałem. (...) Generalnie czułem wtedy wokół siebie przychyłność ludzi dla sprawy tablic. Ale chciałem mieć pewność, że mieszkańcy tablic chcą. Więc choć nie było to wymagane prawem, przeprowadziłem konsultacje. Koła mniejszości się zmobilizowały, co sprawiło, że przeważały głosy za tablicami. Udało się

też zyskać przychylność rady gminy i droga do uchwały i postanowienia tablic była otwarta” [Ogiolda 2015: 132-133]. Później wójt wspominał także o wielokrotnym (w pierwszych latach) zamalowywaniu i niszczeniu tablic, z którym musiał sobie radzić, ale które z czasem minęło. W 2015 w Polsce (w większości w województwie opolskim) było już 58 gmin, w których ustalono dodatkowe nazwy miejscowości w języku niemieckim (359 nazw).

Podobny wydzźwięk może mieć, głośna niegdyś i powracająca jeszcze czasem, „kwestia pomników” żołnierzy niemieckich poległych w czasie I i II wojny światowej. Odnawianie tych pomników rozpoczęte w końcu lat osiemdziesiątych spotykało się z szeregiem protestów, a czasem dewastacji. Działania renowacyjne, a często również dodawanie nowych elementów (najczęściej wspomnienie niemieckich ofiar II wojny) nieraz było prowadzone z pominięciem odczuć historycznych polskiej większości. Dialog w tej kwestii zapoczątkowany został w 1992 roku poprzez powołanie tak zwanej „komisji pomnikowej” – zespołu negocyjacyjnego złożonego z różnych środowisk społecznych, który miał opracować zasady obowiązujące w dostosowaniu formy i symboliki upamiętnień do obowiązujących przepisów prawa. Uregulowania te dotyczyły między innymi:

- podkreślenia chrześcijańskiego charakteru symboliki pomnikowej (usunięcie oznaczeń militarnych jak np. Krzyż Żelazny, miecze i hełmy niemieckie),
- zmiany inskrypcji poprzez zastąpienie słowa „polegli” na „ofiary”,
- zmiany nazw miejscowości (na nazwy sprzed 1933 roku),
- umieszczenia polskich inskrypcji (tłumaczenia niemieckich tablic).

Wprowadzone zasady nie zadowalały w pełni wszystkich stron „sporu o pomniki”; przykładem mogą być słowa Gerarda Kosmala: „Granicą, której przekroczyć nie można, stały się dwa elementy treści pomników wskazane do usunięcia: Krzyż Żelazny i słowo «gefallen» (polegli). W pierwszym przypadku toczono dyskusję o jego znaczeniu i o tym czy jest to symbol zabroniony czy nie. Jego usunięcie nie pozwoliłoby na prostą identyfikację pomnika, jako odnoszącego się do innej niż polska pamięci historycznej i tożsamości. Można więc łączyć opór z obroną tożsamości. W przypadku słowa «gefallen» zatraceniu uległaby informacja, kim były osoby wpisane na upamiętnieniu: czy żołnierzami poległymi na wojnie, czy cywilami zabitymi podczas okupacji lub zmarłymi na jakąś chorobę w wyniku pogorszenia się warunków sanitarnych we wsi” [Kosmala 2009: 64]. Do dziś wiele z odnowionych na Opolszczyźnie pomników nie spełnia przyjętych przez „Komisję” kryteriów, ale też sama próba określenia granic symbolicznych (w tym językowych), które są ważne dla każdej z grup: i większości i mniej-

szości, ma ogromne znaczenie, daje bowiem podstawy do lepszego poznania i zrozumienia racji każdej ze stron, a także do dalszego dialogu.

Podsumowanie

Próbując przyrzeć się bliżej rosnącej popularności języka niemieckiego na Śląsku Opolskim, odkrywa się procesy i zjawiska, które dotyczą nie tylko mniejszości, ale przede wszystkim większości. Z jednej strony chodzi o komunikacyjną funkcję języka niemieckiego, która doceniona została przez tych, którzy wybrali nauczanie tego języka jako języka obcego (lub jako języka mniejszości) w szkole. W przypadku nauczania języka mniejszości, lub nauczania dwujęzycznego, kompetencje językowe zostają wzmocnione jeszcze kompetencjami kulturowymi. Z drugiej strony udział większości w nauczaniu mniejszości rodzi pytania o symboliczne znaczenie języka niemieckiego oraz społeczno-kulturowe konsekwencje takiej edukacji. Można postawić tu szereg ważkich pytań: jaki wpływ na relacje polsko-niemieckie w regionie ma nauka języka niemieckiego jako języka mniejszości? Czy edukacja ta ma wpływ na postawy tolerancji, akceptacji innych grup mniejszościowych jako współmieszkańców regionu (np. akceptacja tablic dwujęzycznych)? Jak zmienia potencjał opolskiego rynku pracy? Czy ma wpływ na migracje do Niemiec? Jaki jest kulturowy i społeczny wpływ tej edukacji na większość: gotowość do współpracy zagranicznej, turystykę do Niemiec? Czy nauka niemieckiego jako języka mniejszości, wpływa na poczucie tożsamości i identyfikacji narodowej polskiej większości? Czy dochodzi do konwersji narodowych? Odpowiedź na te pytania wymaga dalszych, pogłębionych badań socjologicznych.

Bibliografia

- 20 lat TSKN na Śląsku Opolskim, (2009), Opole, s. 101-102.
- II Raport dla Sekretarza Generalnego Rady Europy z realizacji przez Rzeczpospolitą Polską postanowień Europejskiej Karty Języków Regionalnych lub Mniejszościowych, https://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/Report/EvaluationReports/PolandE-CRML1_pl
- Bartmiński J. (1996), *Język nośnikiem tożsamości narodowej i przejawem otwartości*, [w:] L. Dyczewski (red.), *Tożsamość polska i otwartość na inne społeczeństwa*, Lublin, s. 39-59.
- Europejska karta języków regionalnych lub mniejszościowych – Dz. U. 2009 nr 137 poz. 1121. <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20091371121>, [10.09.2015]

- Języki obce według województw IX 2014, System Informacji Oświatowej z Centrum Informatycznego Edukacji, [http://www.cie.men.gov.pl/index.php\[/dane-statystyczne/140.html](http://www.cie.men.gov.pl/index.php[/dane-statystyczne/140.html), [10.09.2015]
- Kołodziej H. (2015), *Oczekiwania dotyczące edukacji wielokulturowej ze strony mniejszości niemieckiej*, [w:] *Edukacja mniejszościowa w Polsce. Wczoraj – dziś – jutro*, Gliwice – Opole.
- Konstytucja RP Dz. U. 1997 nr 78, poz. 483. <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/2.htm>, [10.09.2015].
- Konwencja ramowa o ochronie mniejszości narodowych – Dz. U. 2002 nr 22 poz. 209, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20020220209>, [10.09.2015].
- Kosmała G. (2009), *Zachować pamięć, zachować tożsamość*, [w:] *20 lat TSKN na Śląsku Opolskim*, Opole.
- Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2002 <http://stat.gov.pl/spisy-powszechno-narodowe-spisy-powszechno-narodowy-spis-powszechny-2002>, [10.09.2015].
- Narodowy Spis Powszechny 2011 <http://stat.gov.pl/spisy-powszechno-nsp-2011>, [10.09.2015].
- Ogiolda K. (red.) (2015), *Rozmowy na 10-lecie ustawy o mniejszościach narodowych i etnicznych*, Opole.
- Raport języki mniejszości – 09.2014, SIO, <http://www.cie.men.gov.pl/index.php/dane-statystyczne/140.html>, [10.09.2015].
- Raport „Nauczanie języka niemieckiego jako języka mniejszości narodowej w szkołach woj. opolskiego”, Opole 2012.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 listopada 2007 r. w sprawie warunków i sposobu wykonywania przez przedszkola, szkoły i placówki publiczne zadań umożliwiających podtrzymywanie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej i językowej uczniów należących do mniejszości narodowych i etnicznych oraz społeczności posługującej się językiem regionalnym – Dz. U. z 2007 r. nr 214, poz. 1579.
- System Informacji Oświatowej z Centrum Informatycznego Edukacji <http://www.cie.men.gov.pl/index.php/dane-statystyczne.html>, (10.09.2015).
- Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty, Dz. U. 2004 nr 256, poz. 2572.
- Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym, Dz. U. 2005 nr 17 poz. 141, ze zm.. <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20050170141>, [10.09.2015].
- Ziółkowski M. (1998), *Język i komunikowanie*, [w:] *Encyklopedia socjologii*, t. 1: A-J, Warszawa.

SUMMARY**Communication and symbolic dimension of language education
in the Opole Silesie – the case of the German language**

Mother tongue is one of the most important aspects of preserving identity of national or ethnic minority. Being in force since 2005 the Law on National and Ethnic Minorities and Regional Language minorities in Poland secures the right to preserve and maintain their language and to introduce it as an assistant language in municipalities. In the Opole province this refers to the German language, which also in the whole country dominates in teaching minority languages. Analysis of statistical data on the size of the German minority in Poland tends to reflect on the double meaning of the German language in the Opole Silesia. Is learning German as a minority language, fulfil such a role? To what extent German is 'sui generis' and to what extent „lingua franca” in the Opole Silesia? To answer this questions, the Education Information System data, the data of the National Population and Housing Census 2002 and 2011, as well as the statements of representatives of German minority were analysed.

KEYWORDS: mother tongue, minorities tongue, the German minority, the Polish majority, Opole Silesia.